

Reichová, Hana

Výrazové prostředky jistotní modality v latině

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1980, vol. 29, iss. E25, pp. [249]-262

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/108908>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

HANA REICHOVÁ

VÝRAZOVÉ PROSTŘEDKY JISTOTNÍ MODALITY V LATINĚ

Jistotní modalita, jak ji definuje M. Grepl¹, je vyjádřením stupně přesvědčení mluvčího o reálné platnosti obsahu výpovědi. Mluvčí tedy může ve výpovědi vyjádřit různou míru jistoty o reálnosti daného sdělení, jako např. přesvědčení, pravděpodobnost, možnost, domněnku, pochybnost. JM se uplatňuje ve větách oznamovacích a tázacích (zde však pouze v deliberativních otázkách). V Greplově pojetí je přitom kladen velký důraz zejména na dva postojové aspekty výpovědi: Určitý postoj k obsahu sdělení zaujímá vždy mluvčí (EGO) v okamžiku promluvy (NUNC)². V případě, že některý z těchto dvou aspektů ve větě chybí, nejde už o postoj mluvčího, nýbrž pouze o referování o postoji vlastním nebo někoho jiného.

Jistotní postoj mluvčího může být v podstatě vyjádřen dvojím způsobem:

I: Často se tak děje ve formě souvětne (nebo polovětné) konstrukce pomocí postojového predikátoru, jímž bývá v češtině sloveso buď v 1. os. sing. (nebo i plur.) prez. [Č: vím (víme), že jsi spokojen — L: *scio (scimus) te contentum esse*] nebo v neosobním tvaru 3. os. sing. prez., vyjadřujícím obecné stanovisko většího počtu lidí, mezi něž je zahrnován i mluvčí³ [Č: je jisté, že jsi spokojen — L: *certum est te contentum esse*; ale např. sem patří i latinské *fieri non potest, quin veniat* — nemůže se stát, aby nepřišel]. V latině to bývá vazba akusativu s infinitivem, k níž navíc přistupují i osobní vazby prezentních pasivních tvarů sloves *video, dico* apod. + nom. s inf. [*contentus esse videris* „zdá se, že jsi spokojen, jsi zřejmě (asi) spokojen“; *contentus esse diceris* „říká se o tobě, že jsi spokojen, jsi prý spokojen“]. I zde jde o vyjádření obecného postoje více lidí, s nímž se mluvčí v podstatě ztotožňuje [věta *contentus esse videris* zahrnuje i vyjádření postoje mluvčího *mihi contentus esse videris* — „zdá se mi, že jsi spokojen“]. O typu *contentus esse diceris* (cizí mínění) viz dále na str. 256.

¹ J. Bauer — M. Grepl, Skladba spisovné češtiny, Praha 1975, str. 40.

² M. Grepl, Komunikativně pragmatické složky výpovědi, Otázky slovanské syntaxe IV 1, Brno 1979, str. 19nn.

³ Mluvčí může být ovšem zároveň signalizován dativem nebo jinými předložkovými pády zájmenné povahy („zdá se mi“, „je pro mne nepochybné“ apod.); srov. M. Čejka, Postavení jistotní modality ve struktuře výpovědi, Otázky slovanské syntaxe IV 2 (v tisku).

Ve všech takovýchto případech hovoříme o signalizaci predikatorické, či též explicitní; výpověď se skládá ze dvou výrazně od sebe oddělených částí, z věty řídicí, obsahující postojový predikátor signalizující postoj mluvčího, a z vlastního obsahového jádra výpovědi. To může být vyjádřeno buď ve formě neplné nominalizace, tj. vedlejší větou [Č: nepochybuji, že — L: *non dubito, quin*], nebo v podobě plné nominalizace, ať už infinitivem [Č: 0 — L: *scio (nebo certum est) te contentum; esse; contentus esse videris (diceris)*] či dějovým substantivem [Č: nepochybuji o řádném řízení státu — L: *non dubito de re publica bene administranda*].

II: Velmi často však bývá postoj mluvčího vyjadřován přímo ve struktuře výpovědi pomocí nejrůznějších výrazových prostředků, a to jak lexikálních (pádové a předložkové vazby, vsuvky, modální částice, modální slovesa), tak i gramatických (futurum, konjunktiv potentialis), příp. pomocí slovosledu a intonace. V těchto případech jde o stručnější signalizaci nepredikatorickou, pro niž snad lze použít i termínu „implicitní“. Příkladem implicitního způsobu vyjádření je věta „Přijde asi brzy — *Mox fortasse veniet*“ namísto explicitního „Myslím, že přijde brzy — *Pulo eum mox venturum esse*“. Možnost konfrontace explicitního a implicitního vyjádření nám zároveň poskytuje vhodný prostředek k bezpečnému odlišení jistotního postoje mluvčího od pouhého referování o postojích. Ve shora uvedené dvojici vět jde o plnou obsahovou shodu mezi explicitním a implicitním vyjádřením; obě obsahují z hlediska jistotního totožné stanovisko mluvčího (EGO) v okamžiku promluvy (NUNC). Naproti tomu při „referování o postojích“ možnost ekvivalentního implicitního vyjádření nepřichází v úvahu. Zatímco větu „Myslím, že přijde brzy“ můžeme vyjádřit implicitně slovy „Přijde asi brzy“, nelze nalézt zcela ekvivalentní implicitní vyjádření ani pro větu „Myslí si, že přijde brzy“, ani pro větu „Myslel jsem si, že přijde brzy“. Ani jednu z těchto vět nelze vyjádřit implicitním „Přijde asi brzy“; v prvním případě zaujímá postoj k jádru výpovědi někdo jiný než mluvčí a mluvčí o něm pouze referuje, v druhém případě referuje mluvčí o tom, jaké stanovisko sám zaujímal v minulosti.

Dříve než přistoupíme k detailnímu rozboru vyjadřovacích prostředků jistotní modalit, chceme z našich úvah předem vyloučit některé postoje a vyjadřovací prostředky, které do kategorie jistotní modalit podle našeho názoru nepatří. Ve shodě se stanoviskem M. Grepla⁴ nezahrnujeme vůbec do oblasti jazykové modalit emocionální a kategorii kladu a záporu, a dále pak s odkazem na studie S. Žaži⁵ a M. Čejky⁶ upozorňujeme na skutečnost, že celá řada adverbii jevící se na první pohled jako adverbia jistotního typu plní vlastně ve větě jinou funkci než jistotně modalitní.

Jde o adverbia dvojího druhu:

a) *Dotvrzovací* (verifikativní či konfirmativní) výrazy typu českého „skutečně, opravdu, doopravdy, vskutku, vážně, jistě, určitě“ apod., které vyjadřují, že se děj skutečně stal a že jeho realizace je mluvčím ověřena. Tyto

⁴ M. Grepl, K podstatě modalit, Otázky slovanské syntaxe III, Brno 1973, str. 36 a 38.

⁵ S. Žaža, K výrazovým prostředkům tzv. jistotní modalit, Slavica Slovaca 7, 1 (1971), str. 54–57.

⁶ M. Čejka, op. cit.

výrazy lze z výpovědi vypustit, aniž se na jejím obsahu věcně něco změní (např. „dopis skutečně došel = dopis došel“, naproti tomu „dopis asi došel ≠ dopis došel“). V latině srov. např.

Cic., In Verr. IV, VII, 13: Ego vero ad meam rationem usumque meum non aestimo. (Já je věru necením podle svého měřítko a podle své potřeby.)⁷

b) *Hodnotící* výrazy typu českého „samozřejmě, přirozeně, pochopitelně, ovšem, ovšemže, jistě, náhodou, naštěstí, bohudík, bohužel“, které mluvčímu neslouží pouze k vyjádření toho, že děj pokládá za skutečný a ověřený, nýbrž v nich zároveň vyjadřuje i svůj hodnotící vztah k ději.

Např. Cicero, Ep. ad Att. VII, 3, 5: Vos scilicet plura, qui in urbe estis. (Vy, kteří jste ve městě, o tom víte samozřejmě víc.)

S přihlédnutím ke všem těmto skutečnostem se nyní chceme pokusit o co nejúplnější výčet latinských výrazových prostředků jistotní modality. Vyšli jsme z excerpce asi 200 stran normalizovaného latinského textu, a abychom se vyhnuli výtce jednostrannosti, vybrali jsme pro naše zkoumání větší počet textových úseků z několika římských autorů — jednak ze spisů římského státníka M. Tullia Cicerona (106—43 př. n. l.), jednak z děl tří římských prozaiků působících v 2. pol. 1. stol. n. l. a na začátku 2. stol. n. l. (Petroniův román *Satirikon*, Pliniovy *Listy* a Tacitovy *Annály*).

Konkrétně šlo o tyto textové úseky:

Cicero, In Catilinam I a IV;

Cicero, Pro A. Licinio Archia poeta;

Cicero, Orationes in Verrem, lib. IV, kap. 1—19;

Cicero, *Epistulae* (Ep. ad Att. VII 3, 11; VIII 3; Ep. ad Q. fratrem I 1);

Plinius, *Epistularum libri novem* (III 5, 16; VI 16, 20; IX 6; X 1, 2, 37, 38, 96, 97);

Tacitus, *Annales*, lib. IV;

Petronius, *Satirikon*, kap. 37—52.

Excerpta z těchto úseků sloužila jako podklad i pro veškeré naše další rozbory a jsou statisticky zpracována v připojených tabulkách. Při sestavování přehledu latinských výrazových prostředků jistotní modality, který nyní bude následovat, jsme však navíc využili i příležitostných syntakticko-sémantických výkladů v různých latinských mluvnících (třebaže se přímo s problematikou jazykové modalit v žádné z nich nesetkáváme),⁸ stejně jako některých vybraných slovníkových hesel. Těchto přídatných údajů využíváme všude tam, kde samotný excerpční materiál nedostačoval k sestavení úplné škály výrazových prostředků jistotní modalit v latině, většinou je však nedokládáme odkazem na konkrétní místa výskytu u antických autorů.

⁷ Verze českých překladů jsou převzaty z příslušných svazků Antické knihovny (nakladatelství Svoboda) a Antické prózy (nakladatelství Odeon); Řeči proti Verrovi v překladu V. Bahníka vydalo nakladatelství Odeon roku 1972.

⁸ Zvl. u A. Scherera, *Handbuch der lateinischen Syntax*, Heidelberg 1975.

PŘEHLED VÝRAZOVÝCH PROSTŘEDKŮ JISTOTNÍ MODALITY V LATINĚ

I. SYNTAKTICKY NADŘAZENÝ POSTOJOVÝ PREDIKÁTOR JAKO VÝRAZOVÝ PROSTŘEDEK JISTOTNÍ MODALITY

A. Souvětčné konstrukce v užším slova smyslu (s větou vedlejší)

1. *Věty vedlejší indikativní s quod, quia* (např. *credo, quod (quia) non errat* — věřím, že nepochybuje):

Plin., Ep. VI, 16, 6: *Credo, quia recenti spiritu evecta, dein senescente eo destituta aut etiam pondere suo victa in latitudine vanescebat.* (Předpokládám, že ve chvíli výbuchu bylo vytlačeno vzhůru vzdušným kuželem, který potom klesl zpět, buďto proto, že tlak polevil, nebo pod vlivem vlastní tíže, takže mrak zmizel, rozestoupiv se do šíře.)

V excerpovaných textech jsme našli pouze tento jediný případ vedlejší věty indikativní, v klasické latině šlo tedy o velmi málo používaný vyjadřovací prostředek jistotní modality.

2. *Věty vedlejší konjunktivní*

a) *Věty spojkové* — s dubitativním *quin*, původně nepřímé otázky (např. *non dubito [non est dubium, non est dubitandum], quin erret* — „nepochybuji, že chybuje“);

způsobovací se spojkou *ut* nebo s *quin* (např. *fieri potest, ut dicam* — „může se stát, že řeknu = možná řeknu“; *fieri non potest, quin veniam* — „nemůže se stát, abych nepřišel = určitě přijdu“);

obavné se spojkou *ne, ne non [ut]*, (např. *vereor ne mentiaris* — „bojím se, že lžeš = asi lžeš“; *timeo ne non [= ut] veniat* — „mám strach, že nepřijde = asi nepřijde“).

V žádném z excerpovaných textů se nevyskytl příklad tohoto typu. I když zatím nelze z omezenosti našich excerpt činit definitivní závěry, je na pováženu, že se v učebnicích latiny např. tolik zdůrazňovaná vazba „*non dubito, quin*“ objevuje zřejmě v konkrétních latinských textech značně sporadicky.

b) *Nepřímé otázky* — s *an [non]* (např. *nescio [haud scio] an veniat* — „nevím, snad přijde = asi přijde“; *dubito, an non veniat* — „jsem na pochybách, snad nepřijde = asi nepřijde“):

Plin., Ep. VI, 20, 5: *Dubito, constantiam vocare an imprudentiam debeam.* (Nejsem si jist, mám-li to nazývat neohrožeností či nerozumem.)

Uvedený doklad je rozlučovací nepřímá otázka, jež je vlastně explicitním vyjádřením otázky deliberativní; o deliberativních otázkách viz níže na str. 255 n.

B. Infinitivní konstrukce

1. *Vazba akusativu s infinitivem s těmito podskupinami:*

a) *Vazba ak. s inf. po aktivních výrazech vyjadřujících různý stupeň jistoty: scio, confido, credo; intellego; iudico, arbitror, reor, existimo, puto; opinor, suspicor a dalších.*

Petr., Sat. 38: *Non puto illum capillos liberos habere.* (Myslím, že už ani vlas na hlavě není jeho.)

- b) Vazba ak. s inf. po neosobních výrazech jako *certum est* (např. *certum est te venire velle* — „Je jisté, že chceš přijít“) — v excerpovaných textech bez dokladu.
- c) Vazba ak. s inf. se dále uplatňuje po bezpodmětových výrazech typu *dicunt, aiunt*. V tomto případě vyjadřuje tzv. cizí mínění, o kterém tu bude řeč zvlášť na str. 256.
2. *Vazba nominativu s infinitivem*, rovněž s několika podskupinami:
- a) Nom. s inf. po pasivních výrazech typu *videor* — jejich implicitním ekvivalentem by bylo české „zřejmě, asi, snad“.
Cic., Ep. ad Q. fr. I, 1, 41: ... *vix videmur summam vituperationem posse vitare.* (... jen těžko se, jak se zdá (= „zřejmě“) uchráníme před nejprudšími výtkami)
Zvláštní typ představuje vazba „*mihi videtur*“, která vyjadřuje vlastní mínění mluvčího („podle mého názoru“), např.:
Cic., Ep. ad Q. fr. I, 1, 20: *Ac mihi quidem videtur non sane magna varietas esse negotiorum in administranda Asia...* (Mně se však zdá, že při správě Asie není příliš velká pestrost úkolů.)
- b) Nom. s inf. po pasivních výrazech typu *putor, credor* apod. — jejich implicitním ekvivalentem by bylo české „jak se soudí, údajně“; jde tedy vlastně o typ sdělení velmi blízký cizímu mínění.
Cic., Pro Arch. 9, 22: ... *itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse constitutus ex marmore* (věří se dokonce, že na náhrobku Scipionů byla postavena jeho mramorová socha).
- c) Přitom kategoriálním vyjadřovacím prostředkem cizího mínění jsou pasivní výrazy typu *dicor* (viz níže na str. 256).

C. **Konstrukce s dějovým substantivem** (zvl. s gerundivem: např. *non dubito de re publica bene administranda* — „nepochybuji o řádném řízení státu“). — Tento způsob vyjadřování jistotní modality není v excerpovaném materiálu doložen.

II. VÝRAZOVÉ PROSTŘEDKY JISTOTNÍ MODALITY BEZ PREDIKÁTORU

D. Větné a slovesné vsuvky

1. *Vsuvky ve formě věty hlavní* (např. *credo, spero, puto, arbitror, opinor*):
Cic., Or. in Verr. IV, 2, 4: *idem, opinor, artifex eiusdem modi Cupidinem fecit illum, qui est Thespiis.* (Týž umělec tuším vytvořil onoho Kupida stejného typu, který je v Thespiích.)
2. *Vsuvky ve formě věty vedlejší*
- a) s indikativem (např. *ut opinor, ut puto, ut spero, nisi fallor, si meminī, ut mea fert opinio, quem ad modum spero, quantum coniectare licet, nisi erro, ut mihi videtur, ut ego arbitror*):

Cic., Pro Arch. 7, 16: tamen, ut opinor, hanc amini remissionem humanissimam iudicaretis (myslím, že i pak byste takové uvolnění ducha považovali za hluboce lidské);

b) s konjunktivem (např. *quo[ad] sciam, ut ita dicam*); tento způsob vyjádření nelze doložit příkladem z excerpovaného materiálu.

E. Nominální vsuvky

- a) v podobě prostého pádu, většinou v ablativu (např. *mea sententia, meo arbitrio, mea opinione*),
 b) v podobě předložkového pádu (např. *sine dubio, sine ulla dubitatione*).

Ani pro tyto vyjadřovací prostředky se nenašly v excerpovaném materiálu vhodné doklady.

F. Modální adverbia a částice (např. *certo, liquido, scilicet, evidenter; fortasse, forsitan, forsitan; prope, paene, vix* aj.):

Cic., In Verr. IV, I, 1: ... deinde fortasse non magno opere quaeritis, quo id nomine appellandum putetis (pak už pro to asi bez velké námahy najdete vhodné pojmenování).

Zde je třeba znovu připomenout, že výrazové prostředky typu českého „jistě“ neslouží vždy jen k vyjadřování jistotní modaloty (srov. výše str. 250 n.). Zvláště zřetelně se to projevuje u mod. adverbii *certe, profecto, forte, scilicet*.

G. Modální slovesa

Tento způsob vyjádření jistotní modaloty se v latině vyskytuje jen zřídka. Situace se navíc komplikuje tím, že modální slovesa primárně signalizují modalitu voluntativní, a jen když „ukazují“ na mluvčího, může jich být použito pro vyjádření modaloty jistotní. V některých případech je skutečně obtížné rozhodnout, kterou modalitní kategorií dané sloveso zastupuje. To do jisté míry platí i pro jediný příklad, který jsme pro tento vyjadřovací prostředek našli při excerpci latinských textů:

Cic., In Cat. I, 12, 30: ... intellego hanc rei publicae pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimere posse. (Je mi jasné, že tím bude nádor bující na těle republiky ve svém růstu na chvíli zastaven, avšak nebude odstraněn jednou provždy.)

Pro jistotní zabarvení by snad hovořilo i futurum použité v českém překladu. — Rozhodně však patří do kategorie jistotní modaloty *posse* v opisných tvarech potenciální formy podmínkových souvětí při vyjadřování nepřímé závislosti. Srov. *credo te errare posse, si id dicas* — „myslím, že bys asi chyboval, kdybys to říkal.“

H. Gramatické prostředky

- a) Futurum (obvykle kombinováno s adverbium *fortasse*, často se vyskytuje tvar futura II.: *hoc videbitur fortasse cuiuspiam durius* (Scherer, str. 154 — Cic., De off. 1, 23), *riserit fortasse aliquis hoc praeceptum* (Scherer, str. 154). — Futurum se v latině nevyskytuje v rámci jistotní modaloty často. Používá se ho ve větách, v nichž chce autor vyjádřit

nejistou domněnku nebo možnou námitku, jako v případech, ve kterých očekáváme nějaké tvrzení, s nímž se chceme předem vyrovnat, např.: Cic., In Verr. IV, 7, 13: *Dicet aliquis „quid? tu ista permagno aestimas?“* (Možná že někdo řekne: „Ty ceníš tyto sochy hodně vysoko.“)

b) Konjunktiv potenciální vyjadřuje:

α) možnost v přítomnosti (konj. prez. nebo perf. s rozdílem vidovým)

např. *aliquis dicat* (někdo by [snad] říkal, někdo snad říká),
aliquis dixerit (někdo by [snad] řekl, někdo snad řekne).

Tac., Ann. IV, 67, 6: ... *solitudinem eius placuisse crediderim, quoniam...*

(Nejvíce se mu pravděpodobně zalíbila jeho osamělost, protože...)

Uvedený příklad je vlastně kombinací dvou způsobů, totiž predikátorové vazby ak. s inf., přičemž predikátor je navíc ve tvaru konjunktivu potentialis.

β) možnost v minulosti (konj. imperfekta). Toto spojení přichází v úvahu jen v některých tvarech ve 2. os. sing., např. *videres, audires, crederes, putares* (byl bys viděl, slyšel, věřil, myslel), příp. ve 3. os. sing., např. *quis hoc putaret* (kdo by si to mohl pomyslet), *vix quisquam crederet* (stěží by byl někdo věřil).

Srov. Plin., Ep. VI, 20, 4: *Audires ululatus feminarum, infantium quiritatus, clamores virorum.* (Bylo slyšet kvílení žen, křik malých dětí a volání mužů.)

Z hlediska latiny by se na první pohled nabízelo doplnit větu předvětím podmínkového souvětí: *Si ibi esses (fuisses)*. Ovšem právě fakt, že tu konj. impf. *audires* zcela nepochybně funguje jako vyjadřovací prostředek minulosti, zatímco v době Pliniové už konjunktiv imperfekta v podmínkových souvětích dávno vyjadřoval pouze přítomnou ireálnost, dovoluje nám pojímat výrazy typu *audires* jako v podstatě autonomní, nehypotetické výrazové prostředky, stojící ovšem na pomezí mezi okruhem jistotní a voluntativní modalit. České „bylo slyšet“ patří k druhé z nich; naproti tomu latinské *audires* „byl bys slyšel“ by se dalo explicitně vyjádřit buď jako *puto te auditurum fuisse* „myslím, že bys byl uslyšel“ (neúplná jistota) nebo slovy *puto te audire potuisse* „myslím, že jsi mohl slyšet“ (možnost).

H*. Kombinace více způsobů (např. *fortasse* s futurem, *forsitan* s konjunktivem, predikátorová inf. vazba s *fortasse*):

Cic., In Cat. I, 13, 31: ... *videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura et metu esse relevati* (bude se nám možná pro určitou krátkkou dobu zdát, že se nám v naší starosti a strachu ulevilo).

III. ZVLÁŠTNÍ PŘÍPADY VYJADŘOVÁNÍ JISTOTNÍ MODALITY

I. Deliberativní otázky (např. *quid faciam* — „co mám dělat“; naproti tomu *quid facerem* — „co jsem měl dělat“, má charakter referování a do jistotní modalit nepatří). — Zařazování deliberativních otázek do okruhu

jistotní modalita má plnou oprávněnost; nejistota mluvčího v nich vyvěrá z jeho rozpaků, a často přímo z nerozhodnosti nad tím, co by měl učinit. Výrazovým prostředkem je v latině zpravidla dvojčlenná věta s konj. prez., v češtině je někdy možný i infinitiv v takové deliberativní otázce, v níž je potenciálním činitelem sám mluvčí.

Cic., Ep. ad Att. VII, 3, 2: Quid enim tibi faciam, qui illos libros devorasti?

(Co mám pro tebe ještě udělat — vždyť jsi ty knihy přímo hltal.)

Deliberativní otázky mohou být i zjišťovacího charakteru, v excerpovaném materiálu jsme však takový doklad nenašli.

J. Cizí mínění

V protikladu k názoru M. Čejky⁹ a ve shodě se stanoviskem M. Grepla¹⁰ zařazujeme do kategorie jistotní modalita i vyjadřování tzv. cizího mínění. Výpovědi typu „jsi prý spokojen — *contentus esse diceris*“ a „jsi asi spokojen — *conientus esse videris*“ se sice od sebe liší tím, že v prvním případě vychází jistotní postoj z jiných osob než z mluvčího, ale mluvčí právě svou záměrnou volbou odkazu na mínění jiných osob vnáší do výpovědi — i přes vnější zdání objektivitu — moment určité subjektivní nejistoty. Pro tento poněkud zvláštní ráz cizího mínění analyzujeme tedy jeho latinské vyjadřovací prostředky odděleně:

- a) Vazba ak. s inf. po bezpodmětových výrazech typu *dicunt, aiunt*:
Cic., Pro Arch. 9, 20: Themistoclem dixisse aiunt... (Themistokles prý odpověděl...)
- b) Vazba nom. s inf. po pasivních výrazech typu *dicor* apod.:
Tac., Ann. IV, 34, 10: Bruttum et Cassium laudavisse dicor, quorum res gestas nemo sine honore memoravit. (Pochválil prý jsem Brutta a Cassia, jejichž činů nikdo nevzpomněl bez čestného uznání.)
- c) Cizí mínění ve vedlejších větách důvodových s konjunktivem podle soudnosti časů o důvodu zprostředkovaném, např. *Socrates capitis damnatus est, quod iuventutem corrumperet* („Sokrates byl odsouzen k smrti, protože prý kazí mládež.“), *Decima legio Caesari gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset* („Desátá legie poděkovala Caesarovi, protože prý o ní vyjádřil nejlepší mínění“). — V excerpovaném materiálu se nevyskytl žádný případ tohoto typu, přesto však tuto kategorii do okruhu jistotní modalita zařazujeme, neboť quod s konjunktivem je tu nejen dokladem výhrad mluvčího vůči uváděnému důvodu, ale zároveň i projevem jeho subjektivní nejistoty, jak zdůvodnit skutečnost, která ve výpovědi předchází.

*

Přehled výrazových prostředků, kterými v rámci jistotní modalita disponuje latina, doplníme nyní tabulkou s početním zastoupením jednotlivých forem vyjádření jistotní modalita v excerpovaných latinských textech (tab. 1):

⁹ M. Čejka, op. cit.

¹⁰ M. Grepl, Komunikativně pragmatické složky výpovědi, Otázky slovanské syntaxe IV 1, Brno 1979, str. 21.

Tabulka 1. Jistotní modalita v excerpovaných textech

			In Cat. I	In Cat. IV	Pro Arch.	Or. in Ver.	Cic. Ep.	Plin. Ep.	Petr. Sat.	Tac. Ann.	Celko- vý počet
A	Souvčetně Konstrukce	VV indikativní	—	—	—	—	—	1	—	—	1
		VV spojkové konj. nepř. ot	—	—	—	—	—	—	—	—	0
			—	1	—	—	—	1	—	—	2
B	Infinitivní konstrukce	ak. + inf.	1	3	3	4	9	2	10	1	33
		nom. + inf.	3+(1) ^a	—	2	2	3	2	—	—	12
C	Vazby s dějovým substant.		—	—	—	—	—	—	—	—	0
D	Větné a slo- veané vsuvky	jako VII	2	—	2	3	1	—	2+(1) ^b	—	10
		jako VV	1	1	2	5	2	1	—	—	12
E	Nominální vsuvky	prostý pád	—	—	—	—	—	—	—	—	0
		předl. vazba	—	—	—	—	—	—	—	—	0
F	Modální částice		3	5	3	2	5	3	1	—	22
G	Modální slovesa		[1]	—	—	—	—	—	—	—	[1]
H	Gramatické prostředky	futurum	—	—	—	1	—	—	—	1	2
		konj. potential.	—	—	—	—	—	1	2	2	5
I	Deliberativní otázky		—	—	—	—	2	—	—	—	2
J	Cizí mínění		—	—	2	—	—	—	1	1	4
											108

(1)^a modální částice v kombinaci s inf. vazbou

(1)^b konj. potentialis v kombinaci se vsuvkou

[1] jev na okraji mezi jistotní a voluntativní modalitou

Z tabulky je zcela jasně patrné, že k nejčastěji používaným jazykovým prostředkům sloužícím pro vyjádření jistotní modality v latině patří infinitivní konstrukce, a to především vazba ak. s inf., dále vsuvky ve formě vět hlavních i vedlejších a modální částice. Naproti tomu indikativní věty vedlejší, modální slovesa a prostředky gramatické (futurum a konj. potentialis) se v latinských textech objevují pouze sporadicky. Konjunktivní věty vedlejší a pádové i předložkové vazby se v našich excerptech neuplatňují vůbec.

I při zběžném pohledu na tabulku je zřejmé, že množství výrazových prostředků jistotní modality je např. v historickém díle Tacitově výrazně nižší než v ostatním zpracovaném materiálu, a to i přesto, že počet stran excerpovaného textu byl u Tacita v poměru k ostatním autorům asi dvojnásobný. Hlavním důvodem, který se nabízí pro vysvětlení tohoto zjištění, je podle našeho názoru především věcná, a s ní zároveň i stylistická a jazyková odlišnost, která od sebe odděluje na jedné straně formu soudní a veřejné řeči i formu

Tabulka 3. Srovnání latiny s němčinou

L		N		L		L		L		L		L		L		L		L		L		
		VV induk.	VV konj.	Infinitivní konstrukce	Sponové jmenný přísudek	Vazby s dějovým subst.	Jako VH	Jako VV	Prostý pád	Předl. vazba	Modální částice	Modální slovesa	Futurum	Kondicionál	Deliberat. otázky	Cizí mínění	V němčině chybí	Hodnotící částice	Jiný způsob vyjádření	L	L	L
Souvětné konstrukce	VV indik. VV konj.	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	A
Infinitivní konstrukce	ak. + inf. nom. + inf.	19 3	—	3 3	—	—	—	—	—	1 2	1 1	—	—	—	—	—	—	—	—	33 12	—	B
Vazby s dějovým subst.		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0	—	C
Větné a slovesné vsuvky	jako VH jako VV	1 —	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	10 12	—	D
Nominální vsuvky	prostý pád předl. vazba	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	0 0	—	E
Modální částice		2	—	—	—	—	—	—	—	—	15	—	—	—	—	—	—	—	—	22	—	F
Modální slovesa		—	—	—	—	—	—	(1)ª	—	—	—	[1]	—	—	—	—	—	—	—	[1]	—	G
Gram. prostředky	futurum konj. potent.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 (1)ª	1 2	—	—	—	—	—	—	—	2 5	—	H
Deliberat. otázky		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2	—	I
Cizí mínění	ak. + inf. nom. + inf. Věty dův. s quod	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 2	—	—	—	—	1 3 0	—	J
N		26	0	6	1	0	11	14	4	3	22	3+[1]	4	0	2	3	4	2	0	106	—	
		A		B		C		D		E		F		G		H		I		J		

— výrazový prostředek v textu nedoložen

(1)ª modální sloveso v kombinaci s pádovou vazbou

(1)ª modální sloveso v kombinaci s modální částicí

[1] jev na okraji mezi jistotní a voluntativní modalitou

listů a na druhé straně historické dílo, jakým jsou Tacitovy Annály. K tomu přistupuje i sama osobnost Tacitova jako historika s osobitým, hutným a stručným jazykovým vyjadřováním, jehož kritičnost, historická spolehlivost a opora, kterou nachází v původních antických pramenech, málokdy připouštějí pochybnosti a nejistotu v zobrazení historických událostí.

Zaměříme-li nyní svou pozornost na otázku predikatorického a nepredikatorického vyjadřování jistotní modality, vidíme, že poměr obou způsobů vyjádření je v latině takřka zcela vyrovnán. Tento fakt získává ovšem na zajímavosti teprve ve srovnání se způsobem, jakým s výrazovými prostředky v uvedených příkladech disponuje čeština a němčina, neboť oba živé jazyky prokazují v tomto směru tendenci viditelně odlišnou. V pokusu o řešení této otázky spočívalo hlavní těžiště naší práce a jeho výsledky jsou zachyceny na dvou připojených tabulkách. První z nich ukazuje způsoby, jakými jsou latinské výrazové prostředky převáděny do češtiny (tab. 2), druhá obsahuje německé ekvivalenty latinských výrazových prostředků (tab. 3).

Z obou tabulek můžeme vyvodit zajímavé závěry, především pokud jde o vztah predikatorického a nepredikatorického vyjadřování v jednotlivých jazycích. Vypustíme-li z naší statistiky deliberativní otázky a cizí mínění jakožto dva zvláštní jistotně modalitní projevy s převážně zcela specifickými výrazovými prostředky ve všech třech jazycích, jeví se nám z hlediska predikatorického a nepredikatorického vyjadřování rozdíly mezi uvedenými třemi jazyky asi takto:

V latině jsou oba tyto základní způsoby vyjadřování jistotní modality prakticky v rovnováze: Predikatorické konstrukce se tu vyskytují přibližně stejně často jako vsuvky, modální částice, modální slovesa a prostředky gramatické. Jejich přesný poměr je 48 : 52 ve prospěch prostředků nepredikatorických, přičemž u predikatorického způsobu vyjadřování zcela rozhodně převažují infinitivní vazby (45 ze 48), zatímco zastoupení predikatorických konstrukcí s vedlejší větou je celkově zanedbatelné (3 z 48). U nepredikatorického způsobu vyjadřování mají zřetelnou převahu vsuvky a modální adverbia (v obou případech 22 z 52), zatímco gramatické prostředky se vyskytují řidčeji (6×) a pádové či předložkové vazby nejsou v našem latinském textu vůbec doloženy.

Jak odlišná je naproti tomu situace v obou srovnávaných moderních jazycích, ukazuje následující tabulka:

	prostředky predikatorické	prostředky nepredikatorické
LATINA	48	52
ČEŠTINA	36	57
NĚMČINA	33	62

Jak je z tabulky patrné, čeština i němčina zcela zřetelně preferují nepredikatorický způsob vyjadřování; jeho zastoupení je v porovnání s predikatorickými prostředky zejména v němčině téměř dvojnásobné. Škála nepredikatorických výrazových prostředků je přitom značně rozmanitá. Převažují vsuvky (25 z 62) a modální adverbia (22 z 62), ale určité zastoupení mají i pádové vazby (4×), předložkové vazby (3×) a z gramatických prostředků futurum

(4 příklady). Naproti tomu v českém textu se setkáváme s poměrně malou rozmanitostí nepredikatorických výrazových prostředků. Kromě velkého počtu modálních adverbů (30 z 57) a vsuvek (22 z 57) se tu uplatňují v omezené míře pouze předložkové vazby (4) a futurum (1). Ostatní způsoby nepredikatorického vyjadřování se v českých překladech nevyskytují.

Zajímavé jsou i rozdíly mezi jazyky v rovině vyjadřování predikatorického. Zatímco v latině jednoznačně převažují infinitivní vazby (45 a 48) a věty vedlejší jsou zastoupeny pouze třemi příklady, v češtině i němčině je naopak zřetelná značná převaha indikativních vedlejších vět (v češtině 35 z 36, v němčině 26 z 33).

Celkový latinský trend k preferenci predikatorického infinitivního vyjadřování nachází svoje potvrzení i v oblasti cizího mínění. Zatímco v latinském textu se cizí mínění vyjadřuje výlučně predikatorickou vazbou akus. nebo nomin. s infinitivem, v češtině nacházíme vždy jen modální částici *prý* a v němčině modální sloveso *sollen*.

Pokud jde o srovnávání predikatorického a nepredikatorického způsobu vyjadřování jistotní modalities, bylo by jistě zajímavé pokusit se o zjištění, zda byla záliba latiny v predikatorickém vyjadřování specifická právě jen pro latinu, anebo zda platila pro antické jazyky vůbec. Potřebné světlo do této problematiky by mohlo vnést zkoumání výrazových prostředků jistotní modalities v textech starořeckých autorů a jejich srovnání s latinou, příp. s dalšími jazyky.

Nemůžeme také zatím s konečnou platností zodpovědět otázku, do jaké míry bylo užívání latinských výrazových prostředků jistotní modalities závislé na literárním žánru díla, případně jak se měnilo v různých vývojových obdobích římské literatury. Na základě některých předběžně excerpovaných úryvků z Plautových Komedí se však zdá, že sklon k predikatorickému způsobu vyjadřování není jen záležitostí spisovné latiny klasické, nýbrž i předklasické plautovské latiny, která se velmi blížila hovorové řeči.

Výsledky naší práce nelze pokládat za konečné, a to především proto, že vycházejí pouze z dílčího hodnocení poměrně malého množství latinských textů. V oblasti jistotní modalities zůstávají mnohé problémy a nedořešené otázky, nabízí se řada dalších možností zkoumání. Zvláště podnětný by mohl být pokus o analýzu míry jistoty obsažené v jednotlivých výrazových prostředcích a v jejich zařazení na číselnou osu směřující od stoprocentní jistoty (*scio, certum est*) přes vyjadřovací prostředky nižší míry jistoty (*non dubito, non est dubium; mihi persuasum est; credo, puto, arbitror; opinor, suspicor*) až k jistotě nulové (*nescio*)¹¹. V možnosti opřít se o moderní lingvistické metody vypracované v některých jiných jazycích, především v češtině, vidíme však záruku úspěšného řešení této problematiky i celé řady jiných otázek v oblasti jistotní modalities.

¹¹ M. Grepš, Komunikativně pragmatické složky výpovědi, Otázky slovanské syntaxe IV, Brno 1979, str. 20.

AUSDRUCKSMITTEL DER GEWISSEHEITSMODALITÄT IM LATEINISCHEN

Auf Grund eines Vergleichs ausgewählter Partien aus den klassischen Werken einiger römischer Autoren sind wir zu folgenden Schlußfolgerungen über den Ausmaß und Charakter von Ausdrucksmitteln der Gewisheitsmodalität im Lateinischen gelangt:

1. Im Lateinischen erscheinen die impliziten und expliziten Ausdrucksmittel im Verhältnis etwa 1 : 1 (genauer 52 : 48), das heißt also, daß die Infinitivkonstruktionen und Nebensätze hier etwa so oft vorkommen wie Parenthesen, Modaladverbien, Modalverben und grammatische Ausdrucksmittel. In den deutschen und tschechischen Übersetzungen erscheint demgegenüber die implizite Ausdrucksweise zweimal so häufig als die explizite (im Deutschen 62 : 33, im Tschechischen, 57 : 36).

2. Während im Lateinischen unter den expliziten Ausdrucksmitteln die Infinitivkonstruktionen völlig überwiegen (45 von 48) und die Benützung von Nebensätzen im ganzen Großen unbedeutend ist (3 von 48), in tschechischen und deutschen Übersetzungen weisen fast alle expliziten Äußerungen die Form einer Nebensatzkonstruktion auf.

3. Implizite wird die Gewisheitsmodalität im Lateinischen vor allem durch Parenthesen (22) und Modaladverbien (22) zum Ausdruck gebracht, einigemal kommen auch grammatische Ausdrucksmittel zur Geltung und es fehlen allerdings überhaupt die Kasus- und Präpositionalfügungen.

Das Deutsche weist ein ziemlich breites Spektrum der impliziten Äußerungen auf — mit einer hohen Anzahl von Modaladverbien (22), Parenthesen (25) und einer kleineren Anzahl von Kasus- und Präpositionalfügungen (7). Dagegen scheint die tschechische implizite Ausdrucksweise arm zu sein — mit einer besonders hohen Anzahl von Modaladverbien (30) und Parenthesen (22).

4. Lateinische Gesamttenenz zur Präferenz von expliziten Ausdrucksmitteln bestätigen auch die Belege der fremden Meinung. Während sie in lateinischen Texten immer durch die expliziten Ausdrucksmittel Akk. + Inf. und Nöm. + Inf. ausgedrückt werden, die tschechischen Übersetzer wählen in allen Fällen die Übersetzung mit Hilfe von Partikel „prý“, in den deutschen Übersetzungen kommt immer das Modalverb „sollen“ zur Geltung, d. h. nur implizite Ausdrucksmittel.

5. Es scheint festzustehen, daß die Vorliebe für die explizite Ausdrucksweise der Gewisheitsmodalität für das Lateinische von typologischer Relevanz ist und daß sie wahrscheinlich eine spezifische Denkweise widerspiegelt, für welche die Hervorhebung des Ego des Sprechers charakteristisch war.